

РАДІОЕЛЕКТРОННЕ МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО

УДК621.396.011

Васьків Григорій

ДУ “Львівська політехніка”, кафедра конструювання
та технології виробництва радіоапаратури

ТОНКОПЛІВКОВІ СЕГНЕТОЕЛЕКТРИЧНІ МАТЕРІАЛИ В ТЕХНІЦІ НВЧ

© Васьків Григорій, 2000

Описані основні властивості сегнетоелектриків, наведено результати досліджень тонкоплівкових зразків, залежність їх ϵ від температури і концентрації компонентів твердих розчинів, зроблена оцінка діелектричних втрат на НВЧ.

In this paper the basic qualities of ferroelectrics, the results of research of thin tape examples and their dependence from ϵ , temperature and concentration of components in hard solutions are given. Here is made valuation of dielectric loses on microwave ranger.

Одночасно з початком застосування феритів і напівпровідників у техніці НВЧ багато промислових фірм і науково-дослідних установ досліджували властивості сегнетоелектричних матеріалів з метою створення нових приладів НВЧ діапазону. Принципове зрушення в напрямку створення практично придатних приладів і пристроїв почалося тоді, коли було отримано плівкові сегнетоелектрики, які створюються безпосередньо на діелектричній підкладці з високою теплопровідністю або на металевій основі. Такі плівки одержують термічним вакуумним випаровуванням або керамічною технологією.

Нині сегнетоелектрики активно конкурують з феритами і напівпровідниками в області НВЧ і все ширше використовуються в системах волоконно-оптичного зв'язку як електрооптичні матеріали. Разом з тим вони технологічно дуже прості і дешеві, мають вищу електричну міцність, рекордно низькі шуми, здатні витримувати без суттєвої зміни характеристик механічні навантаження і вібрацію, можуть працювати при підвищеній вологості повітря (до 98% відносної вологості) і в розрідженій атмосфері. Сегнетоелектрики виявляють високу радіаційну стійкість до дії різноманітних опромінь, пучків швидких електронів γ -випромінювання Co^{60} і змішаного випромінювання.

Найбільш поширені сегнетоелектрики на основі $BaTiO_3$, $SrTiO_3$ і $LiTaO_3$, $LiNbO_3$. Сегнетоелектрики на основі $BaTiO_3$ мають реверсивну нелінійність, яка проявляється дією двох напруг: змінної НВЧ і постійної або НЧ змінної, що називається напругою зміщення, чи керуючою напругою. Під дією напруги зміщення діелектрична проникність ϵ змінюється в десятки разів, але на значення ϵ впливає і зміна температури. З наближенням температури до точки Кюрі ϵ буде максимальною, відбувається перехід сегнетоелектрику з пара-

електричної фази в сегнетоелектричну. Для звичайних діелектриків діелектрична сприйнятливність χ мало залежить від температури [1], тому

$$P = \chi E,$$

де P – поляризованість; E – напруженість електричного поля.

Сегнетоелектрики навіть поза областю спонтанної поляризації характеризуються своєрідною температурною залежністю діелектричної сприйнятливності:

$$\chi = (T - \theta) = \text{const},$$

де T – робоча температура; θ – температура Кюрі.

Внаслідок того, що для сегнетоелектриків ϵ практично пропорційна χ , закон Кюрі-Вейса може бути записаний у такому вигляді:

$$\epsilon(T - \theta) = \text{const}.$$

При переході через точку Кюрі стрибкоподібно змінюються ряд властивостей сегнетоелектрика: структура кристалічної ґратки, показник заломлення світла, теплоємність та інші властивості. Сегнетоелектрики одночасно деякою мірою є і п'єзоелектриками, отже, в сегнетоелектричній фазі виникає електрострикційна деформація. Вищеперераховані фактори унеможливають використання сегнетоелектриків у сегнетоелектричній фазі для НВЧ. Виготовляючи плівкові сегнетоелектрики, необхідно так підбирати концентрацію компонентів, щоб точка Кюрі знаходилася поза межами робочих температур пристрою, тобто робота в параелектричній фазі.

Сегнетоелектрики, у яких механізм виникнення спонтанної поляризації при фазовому переході зв'язаний із зміщенням іонів, називаються сегнетоелектриками типу “зміщення”, вони поділяються на дві групи: групу перовскіту (BaTiO_3 , SrTiO_3 та інші) і групу псевдоільменіту (LiTaO_3 , LiNbO_3 та інші).

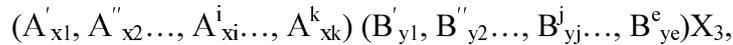
Сегнетоелектрики групи перовскіту можуть існувати у виді монокристалів або кераміки. Характерною особливістю кристалів цієї групи є наявність кисневого октаедра, всередині якого розміщений чотиривалентний іон Ti чи інший іон з малим іонним радіусом. У параелектричній фазі кристали цієї групи мають кубічну структуру. У вершинах куба розміщені іони Ba чи Sr . Іони кисню розміщені в центрах граней куба, утворюючи октаедр. Виникнення спонтанної поляризації у сегнетоелектрику групи перовскіту здійснюється за рахунок зміщення іонів титану до одного з іонів кисню, при цьому ґратка деформується і стає тетрагональною. Важливою особливістю таких сегнетоелектриків є здатність утворювати тверді розчини із з'єднаннями аналогічної структури, наприклад, $\text{BaTiO}_3 - \text{SrTiO}_3$, що дає змогу створювати кераміку з наперед заданими властивостями для реалізації різноманітних НВЧ-пристроїв.

Для з'єднання ABX_3 з структурою перовскіту (де A і B – катіони, X – аніони) обов'язковим є виконання двох геометричних умов, які забезпечують щільне розміщення атомів і визначають допустимі розміри катіонів A і B і аніонів X .

$$R_B \geq 0,41R_X; t_1 < t = \frac{R_A + R_X}{\sqrt{2}(R_B + R_X)} < t_2,$$

де R_B і R_X – табличні іонні радіуси, які приписують іонам з координатним числом b , а R_A – табличний радіус для координаційного числа 12. Значення t близьке до одиниці, але, як правило, відрізняється від неї і лежить в межах від $t_1 = 0,76$ до $t_2 = 1,03$. Виконання тільки однієї умови є недостатнім для утворення перовскітової структури.

У складних перовскітових з'єднаннях загальна хімічна формула може мати такий вигляд:

де $\sum_{i=1}^k x_i = 1$ і $\sum_{j=1}^e y_j = 1$ ($x_i > 0$; $y_j > 0$)

Повинна зберігатись електронейтральність кристала:

$$\sum_{i=1}^k x_i n_A(i) + \sum_{j=1}^e y_j n_B(j) + 3n_X = 0,$$

де $n_A(i)$, $n_B(j)$ і n_X – валентність відповідних іонів, а також умови:

$$t_1 < t = \frac{\bar{R}_A + R}{\sqrt{2}(R_B + R_X)} < t_2; \quad a_1 < \frac{R_A(i)}{R_X} < a_2;$$

$$b_1 < \frac{R_B(j)}{R_X} < b_2;$$

де $\bar{R}_A = \sum_{i=1}^k x_j R_A(i)$ і $\bar{R}_B = \sum_{j=1}^e y_j R_B(j)$

a і b – параметри кристалічної ґратки.

Такі умови обмежують розміри іонів $A^{(i)}$, $B^{(j)}$ і середні радіуси $\bar{R}_A$, $\bar{R}_B$.

Якщо X – іон кисню O^2 , то комбінуючи іони з різними валентностями, можна отримати різні групи складних перовскітових з'єднань. Необхідно підкреслити, що складні формули, наприклад, $(A'_x A''_{1-x}) x (B'_y B''_{1-y}) O_3$ і $A (B'_x B''_y A'''_{1-x-y}) O_3$, як правило, описують тверді розчини.

Виходячи з вищевказаних міркувань, для досліджень були виготовлені керамічні зразки товщиною 0,2 мм з різними концентраціями компонентів $BaTiO_3$ і $SrTiO_3$. Температурні залежності діелектричної проникності зразків показані на рис.1.

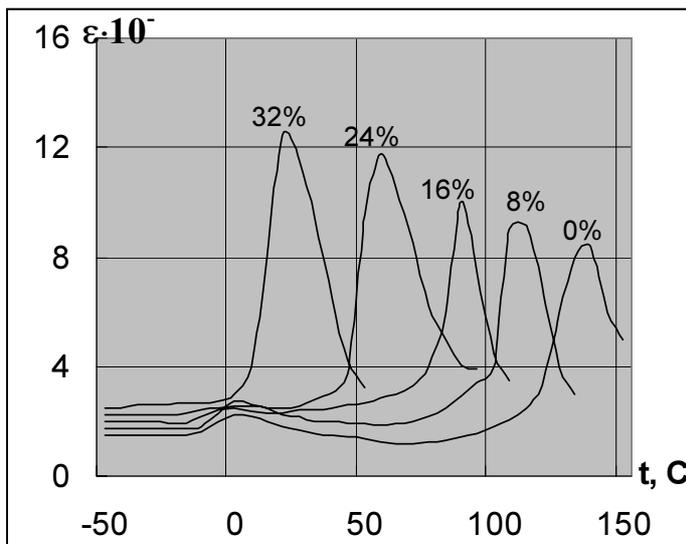

Рис.1. Температурні залежності діелектричної проникності твердих розчинів $BaTiO_3$ і $SrTiO_3$ в слабкому електричному полі.

На рис. 1 показаний процентний вміст SrTiO_3 . Отже, підбираючи склад тонких сегнетоелектричних плівок, можна забезпечити роботу сегнетоелектриків в параелектричній фазі у доволі широкому діапазоні температур.

У плівкових сегнетоелектриках ϵ в параелектричній фазі не залежить від частоти і зберігає своє значення до $f \approx 40$ ГГц, забезпечуючи при таких частотах високу реверсивну нелінійність $\epsilon(E)$. Діелектричні втрати при збільшенні частоти для досліджуваних зразків дещо зростають в області частот від 2 до 8 ГГц, а потім зменшуються (рис.2)

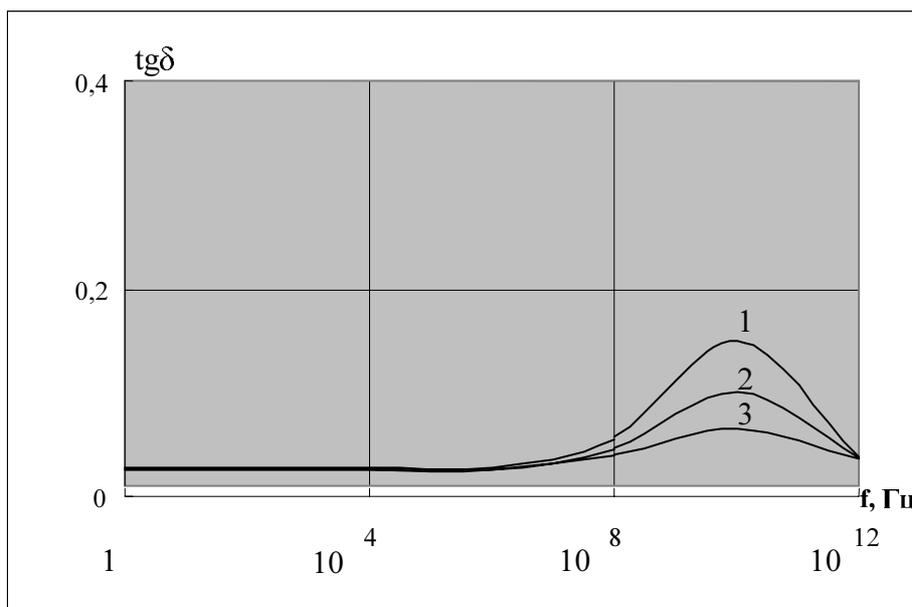

Рис.2. Частотні залежності $\text{tg}\delta$ твердих розчинів BaTiO_3 і SrTiO_3 виміряні в слабкому електричному полі.
1 – BaTiO_3 , 2 – $\text{BaTiO}_3+8\%\text{SrTiO}_3$, 3 – $\text{BaTiO}_3+16\%\text{SrTiO}_3$.

Сегнетоелектричні керамічні плівки все ширше використовуються у мікрохвильовому діапазоні для високочастотних резонаторів, прохідних і режекторних фільтрів, плоских діелектричних антен, мікросмужкових модуляторів, мікрохвильових ІС. Деякі фрагменти таких конструкцій зображені на рис. 3 і 4.

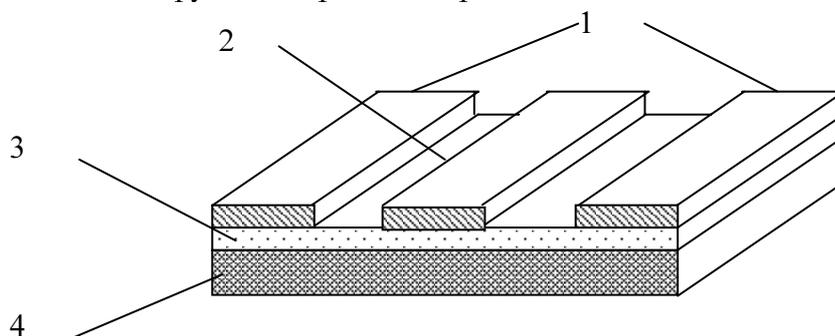

Рис.3. Конструкція планарного триелектродного варіконда.
1 – НВЧ електроди, 2 – керуючий електрод, 3 – плівка сегнетоелектрика, 4 – діелектрична підкладка.

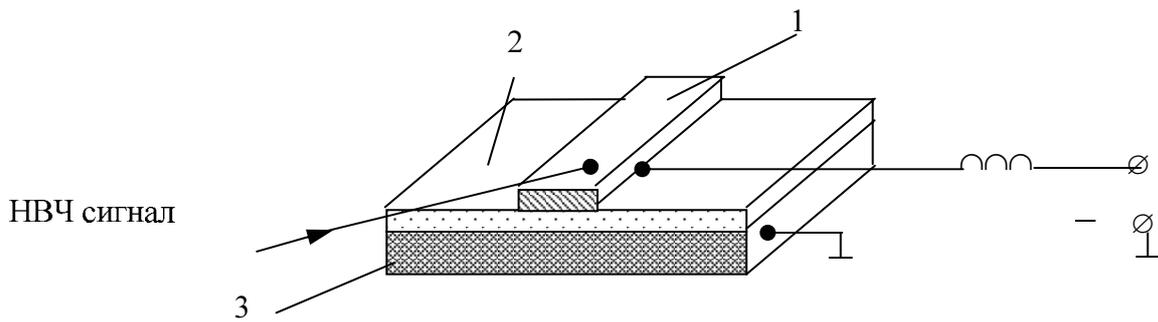

Рис.4. Конструкція планарного модулятора.
1 – мікросмужкова лінія, 2 – сегнетоелектрична плівка, 3 – металізація.

Сегнетоелектрики групи псевдоїльменіту мають ромбоєдричну структуру, яку можна розглядати як сильно спотворену кубічну перовскітну. Характерною особливістю кристалів групи псевдоїльменіту є висока температура Кюрі ($1140\text{ }^{\circ}\text{C}$ для LiNbO_3 і $650\text{ }^{\circ}\text{C}$ для LiTaO_3), що дає можливість використовувати їх в параелектричній фазі у широкому діапазоні температур як електрооптичні матеріали. Важливим застосуванням таких сегнетоелектриків є модуляція світла. Такі модулятори потрібні для більшості систем оптичного зв'язку. Використання в таких модуляторах високочастотного лазерного світла в якості несучої дає змогу здійснити широкосмугову передачу великої кількості інформації при повній електричній розв'язці між каналами.

В більшості сегнетоелектриків електрооптичних матеріалів показник заломлення на НВЧ області значно більший, ніж в оптичній. Отже, фазове узгодження можна отримати у хвилеводі типу TEM з паралельними плоскими стінками, який частково заповнений кристалом, а решта може бути матеріал із значно меншою діелектричною проникністю, наприклад, неполярні полімери чи повітря. Тоді в даній структурі (рис.5) фазова швидкість модулюючої хвилі зростає порівняно з фазовою швидкістю в кристалі з електродами.

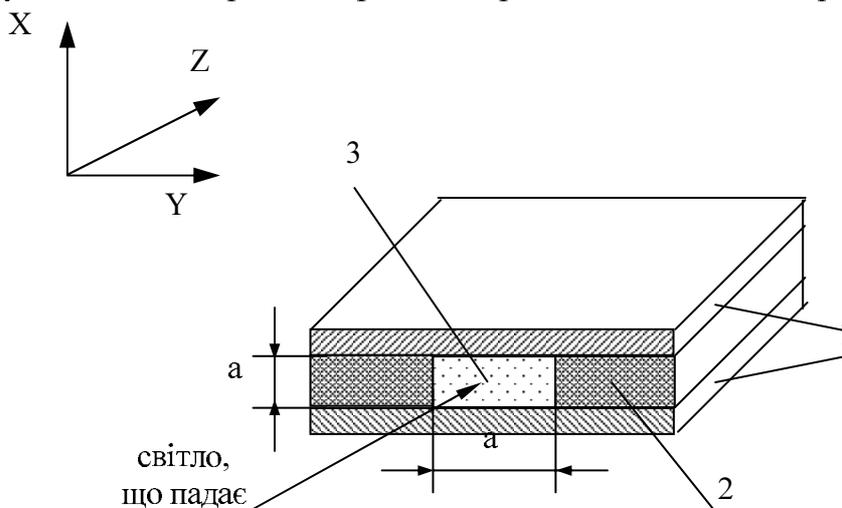

Рис.5. Частково заповнена передавальна лінія з паралельних пластин для модуляторів біжучої хвилі. 1 – провідникові пластини; 2 – діелектрик з малим ϵ ; 3 – електрооптичний кристал.

Отже, фазові швидкості можна узгодити, відповідно вибравши геометричні розміри. Даний пристрій, по суті, не має дисперсії близько до модулюючих частот, при яких розмір кристала а стає співрозмірним з довжиною хвилі в середовищі.

Робочу ширину смуги можна визначити приблизно так:

$$\Delta\omega \approx \frac{c}{5a\sqrt{\epsilon}}$$

де а – розміри поперечного перерізу сегнетоелектрика квадратної форми.

У випадку повного фазового узгодження розміри кристала обмежуються дифракцією, а не необхідною шириною смуги.

Модулятори біжучої хвилі з шириною смуги модуляції близько 3 ГГц можна реалізувати на основі LiTaO₃. Такі кристали використовуються в акустичних пристроях на поверхневих і об'ємних хвилях, п'єзоперетворювачах, смугових фільтрах, резонаторах, лініях затримки, ВЧ акустооптичних модуляторів, також для виготовлення планарних хвилеводних пристроїв управління і модуляції світла в системах волоконно-оптичного зв'язку, вони використовуються в системах нелінійної оптики і електрооптики.

1. Вербицкая Т.Н. Вариконды. Л., М., 1957. 2. Курчатова И.В. Сегнетоэлектричество. М., 1982. Лайнс М., Гласс А. Сегнетоэлектрики и родственные им материалы: Пер с англ., М., 1981. 3. Вендик О.Г., Иванов И.В., Соколов А.И. Сегнетоэлектрики в технике СВЧ. 4. Луцкейкин Г.А. Полимерные электреты. М., 1984. 5. Справочник по электротехническим материалам / Под ред Ю.В. Коричкова, В.В. Пасынкова, Б.М. Тареева. Л., 1988. 6. Леванюк А.П. Физические основы сегнетоэлектрических явлений в кристаллах. М., 1983. 7. Френденфельд Ж. Керамические конденсаторные, пьезо- и сегнетоэлектрические материалы. М., 1982.

УДК 621.382.01

Колодій Зеновій

ДУ “Львівська політехніка”, кафедра теоретичної радіотехніки
і радіовимірювань

НИЗЬКОЧАСТОТНІ ФЛУКТУАЦІЇ В РАДІОЕЛЕКТРОННІЙ АПАРАТУРІ

© Колодій Зеновій, 2000

Наведено огляд низькочастотних флуктуацій в елементах радіоелектронної апаратури. Пропонується гіпотеза єдиного джерела їх генерації.

The point of view of low-frequency fluctuations in the elements of radio-electronic aparats is created. The proposition of gain source their generation is proposed.